

Plagiaadist. Ilma vitsata

Ilona Tragel

Tartu ülikooli üldkeeleteaduse dotsent

Anni Jürine

Tartu ülikooli üldkeeleteaduse teadur
ja KVÜÕA väljendusoskuse lektor

Viimasel ajal on nii Eestis kui ka mujal maailmas avalikkuse tähelepanu all olnud mitu plagiadijuhtumit. Selliste juhtumite käsitlemine võib riigiti üsna palju erineda, Eestis võib plagiadisüüdistus kahtluse saanud töö autorile tuua noomituse, eksmatrikuleerimise, rahatrahvi või lausa vabadusekaotuse¹. Kas kahtluse saanud töö puhul on tegemist plagiadiga või mitte, ei ole alati ühemõtteliselt selge. Eestis on praegu kasutusel kaks tunnustatud plagiadituvastussüsteemi: Urkund ja KRATT. Kahtluse saanud teoseid hindab tavaliselt eksperdikomisjon, kes vaagib kõnealuse teose sarnasusi ja erinevusi kahtlustuse aluseks oleva originaalversiooniga ning teeb otsuse, kas tegu on plagiadiga või mitte. Siinse kirjutise eesmärk ei ole defineerida plagiati ega loetleda selle tunnuseid. Selle asemel juhime tähelepanu mõnele kitsaskohale allikate abil kirjutamise õpetamisel ning pakume välja võimalikke lahendusi, kuidas neist kitsaskohtadest mööda pääseda.

Viie aasta eest ilmus Oma Keeles Tiit Hennoste loomevarguse teemaline kirjutis (Hennoste 2014). Oma käsitluses esitab Hennoste plagiadi definitsiooni (samas, 73), tutvustab plagiadi eri variante (74) ning annab juhtnööre, kuidas plagiadist hoiduda (75–77). Samas (74) mainib autor ka seda, et teatud tekstiliikidel on plagiadiks osutumisele suuremad võimalused, mille tekitab selle teksti olemus põhineda allikatel. Selliste tekstide hulka kuuluvad ka akadeemilised tekstid, mille peamisi omadusi on toetumine allikatele.

¹ <https://www.riigiteataja.ee/akt/76938>

Referaat on plagiaadi kasvulava

Paradoksaalselt on üks plagiaadi tekkimisele kaasa aitavaid žanre referaat². Kuigi õppetekstina kasutatakse referaate tavaliselt justnimelt selleks, et autor õpiks alustekstidest leitud mõtteid ja andmeid oma sõnadega ümber ütleva, on referaat meie kogemuste põhjal üks plagiaati soodustavaid tegureid. See tuleneb sellest, et teiste autorite läbi mõeldud ja hoolega sõnastatud lausete ümberütlemine on (eriti algajale, kuid tegelikult kõigile) raske ülesanne. Teiseks võib ümbersõnastamine ümbersõnastamise enda pärast tunduda õppijale mõttetu. Veel halvemal juhul jõuavad referaati alusteksti autori kehvasti sõnastatud või koguni vigadega laused.

Õppijate tähelepanu tuleks juhtida sellele, et teise autori teksti oma sõnadega edasiandmine on vajalik seetõttu, et tekst, mida õppija koostab (nt uurimistöo teoreetiline taust), on erineva eesmärgiga kui alustekst (nt varasem uurimus lähedasel teemal, kuid teistsuguse uurimisküsimusega). Kui alusteksti teatud osi kajastatakse oma uurimistöös selleks, et selgitada uurimuse laiemat tausta, on sellisel tekstiosal oma eesmärk. Me oleme harjunud mõttega, et alusteksti autori sõnastust „liiga otse“ üle võttes riivatakse autori(te) õigusi. Tuleks aga paremini teadvustada seda, et referaadil kui tekstil ei olegi tihti muud eesmärki kui alustekstis oleva edasiandmine teiste sõnadega. Õppemeetodina võib see tunduda loogiline, kuid arvestades sellega, et igasugusel (keelelisel) suhtlusel on eesmärk, peab ka koostatavatel tekstidel autori jaoks olema mõistuspärane eesmärk (mitte „asi asja pärast“). Järelikult on referaadi koostaja sisuliselt väga keerulise ülesande ees – tal tuleb kirjutada sama eesmärgiga samateemaline tekst, kuid selle mõtte väljendamiseks tuleb leida teised sõnad.

Niisiis tuleks kirjalike tööde ülesandeks andmisel hoolega läbi mõelda, mis on konkreetse kirjaliku töö eesmärk ning missuguse teksti loomist töökäsk soodustab. Kui kirjaliku töö andmise eesmärk on õpetada allikate abil kirjutamist ja allikate sünteesi, siis ei ole referaat selleks parim žanr. Allikate sünteesimist soodustab palju paremini probleemipõhine tekst. Probleemipõhises tekstis tuleb oma väite/väidete toetuseks kasutada allikaid, leida neist oluline ning siduda see teistes allikates leiduva olulise infoga niimoodi, et see moodustaks loodava teksti seisukohast loogilise

² Siinses käsitluses kasutame referaati koolides kasutatava õppeteksti mõistes: „Referaat on mingi suulise või kirjaliku teksti edasiandmine lühendatult oma sõnadega.“ (Mägi jt 2019: 191 (3.6.2., 3. osa autor I. Hein))

terviku. See aitab autoril kasutada teisi teoseid oma mõtete toena ja ideede allikana ning oma teksti loomisel alustekstide ülesehitusest ja lausetest lahti lasta. Sama eesmärgi aitaks saavutada ka see, kui juhis paneks teksti koostaja otsima vastust kindlale küsimusele või suunaks käsitlema alusteksti teatud aspekti. Gümnaasiumi õpetajate seas korraldatud küsitluse tulemused näitasid, et õpetajad teadvustavad probleemipõhise teksti koostamise ja mitme allika toel kirjutamise olulisust (Mattus 2016: 24). Petturluse ennetamiseks lastakse tekstid kirjutada näiteks tunnitööna (samas).

On selge, et päris kõiki referaadi koostamise pedagoogilisi eesmärke probleemipõhiste tekstide koostamisega ei lahenda. Võimaluse korral tasuks siiski vältida referaadi koostamist ühest alustekstist. Rohkem kui ühe allika põhjal koostatud teksti koostamine on kindlasti kasulikum ja pedagoogiliselt tõhusam, sest eeldab (vähemalt) eri tekstide mõtete sünteesimist.

Uurimistööd ärge alustage teooriapeatüki kirjutamisest

Teiseks soodustab plagiaadi tekkimist ka praegune akadeemiliste tekstide (eriti bakalaureuse- ja magistratööde, aga ka gümnaasiumi uurimistöde) valmimise korraldus: esimesena koostavad (üli)õpilased oma töö

teoreetilise tausta osa. Tihti on sellele protsessi osale ette nähtud ka eraldi arvestus – kirjalik esitamine ja vahel ka „kaitsmine“.

Uurimistööd on kahtlemata mõistlik alustada teooriast. See aitab õppijal uude teemasse sisse elada ning annab talle teadmisi, millest lähtuvalt sõnastada oma töö eesmärk, uurimisküsimused ja/või hüpoteesid, valida (koos juhendajaga) välja meetod. See aga ei tähenda, et lugemisega paralleelselt peab toimuma kirjutamine. Kuigi lugemise ajal on soovitatav teha märkmeid³ ja ka üldisemalt aitab mustandi kirjutamine oma esialgseid mõtteid korrastada ja selgemaks mõelda (vt näiteks Jürine, Trigel 2018), ei tohiks selles etapis veel luua teksti, mis on üles ehitatud teooriapeatükina.

Isegi kui mõelda, et esialgse teoreetilise taustaga tehakse edaspidi veel tööd, näitab praktika, et töö kirjutajal tekib kiusatus algselt referaadina koostatud tekst suures (kui mitte täies) mahus töö lõplikku versiooni kaasata. Juba kord paberile saadud hoolega lihvitud tekstist loobumine on raske ja selle teksti teemakohane mõtestamine võib ajapuudusel jääda pealiskaudseks.

Kui uurimistöö teooriapeatükk kirjutatakse enne empiirilist osa, võib sellest tekkida mitmesuguseid probleeme. Esiteks soosib selline tööjärg töö uurimiseesmärgiga seostamata refereeringuid lõplikus tekstis ja suurendab plagieerimise ohtu. Autor koostab referaadi teemal, mille kohta tal oma mõtteid esialgu ehk eriti polegi. Niisiis ei pruugi see tekst ollagi tekst, milles oma mõtteid esitatakse, toetudes autoriteetsetele allikatele, vaid pigem allika rohkem või vähem õnnestunud ümberjutustus. Teiseks kipuvad niimoodi kirjutatud tööde teoreetiline ja empiiriline osa jääma omavahel nõrgalt seotuks, sest töö algfaasis kirjandusega tutvumisel puudub autoril tavaliselt veel ettekujutus, milliseks töö empiiriline osa täpselt kujuneb. Mõtete kogumise ning teema ja teooria(te)ga tutvumise etapis on isegi kogenud autoritel keeruline ennustada, mida täpselt teooria peatükis kajastama peaks. Lisaks puudub selles etapis teooriaosa tekstil enamasti omaette eesmärk – see tekib alles siis, kui teooriaosa saab uurimistöö osaks.

Ühe võimaliku lahendusena näeme siin seda, et kirjandusega tutvumise faasis ei kirjutata mitte teooriapeatükki, vaid kirjutatakse erinevaid lühemaid tekste, mis lähtuvad nende tekstide kasutamise eesmärgist. Nende hulgas võib olla lühikokkuvõtteid uurimustest (et saada ülevaade, mida sellel teemal on üldse kirjutatud), teoreetiliste käsitluste

³ Hennoste (2014: 77): „2. Märgi endale vajalikud mõtted üles märksõnadena või fraasidena. Ära kasuta täislauseid, mis viivad kergesti originaali kopeerimiseni.“

põhiseisukohtadest, meetodite kriitilist analüüsi jts. Ideaalis võiks need tekstid juba algusest peale olla varustatud oma tööga seotud teemakohaste näidete ja seostega. Kindlasti on selles protsessis oluline roll uurimistöõ juhendajal, kes suunab õpilast alusteksti juurde õigest perspektiivist: mis eesmärgil ja kuidas on alustekst uurimistöõ koostamisel vajalik ehk mida sealt oleks mõttekas otsida ja refereerida.

Õppekorralduslikult ja olenevalt aine ülesehitusest võivad need tekstid olla kohustuslikud kirjalikud tööd, mis esitatakse keeleliselt lihvituna ja korrektselt vormistatuna hindamiseks, või õppija oma tarbeks kirjutatud mustandid. Mõlemad juhul on oluline, et juba algusest peale oleksid neis olemas viited ning oleks selge, mis osas on tegu autori oma sõnadega (refereering) ja mis osas algteksti autori sõnastusega (tsitaat). Nende tekstide puhul tuleks tähele panna, et neid saaks kasutada teooriaosa kirjutamisel, kuid mitte kopeeri-kleebi-meetodil. Nii saab autor hiljem kirjutada just oma töö eesmärgist lähtuva sidusa ja sünteesiva teooriapeatüki. Sellise tegutsemise tulemusel paraneb ka teooriaosa ja empiirilise osa sidusus.

Viitamise õpetamisel väärrib sisu rohkem tähelepanu kui vorm

Plagiaadi vältimisele juhib tähelepanu suurem osa kirjalike tööde (vormistamise) juhenditest. Enamik juhendeid annab üksikasjaliku ülevaate tekstisiseste viidete ja kirjanduse loetelu korrektsest vormistamisest, selgitab refereerimise ja tsiteerimise vahet⁴ ning esitab näiteid õnnestunud ja ebaõnnestunud refereeringutest⁵ ning neis antakse muidki plagiaadi vältimise näpunäiteid⁶. See on uurimistöõ kirjutajale kahtlemata vajalik info, kuid tehnilistest detailidest ehk olulisemgi on see, et õppijad oleks teadlikud plagiaadi eri vormidest.

Tihti juhendid ja korrad plagiaadi eri vorme ei erista⁷. Nii võib juhendi sihtrühmale jääda mulje, et plagieerimine ongi ainult tahtlik teiste

⁴ Nt Jõgevamaa gümnaasiumi õpilasuurimuse ja praktilise töö juhend. Jõgeva 2014, lk 23–24. http://jogevagymn.kovtp.ee/documents/105605/2357661/JmG_opilasuurimuse_ja_praktilise_too_juhend_2014.pdf/

⁵ Häid näiteid vt nt Hennoste 2014: 76.

⁶ Näiteks https://sisu.ut.ee/plagiaat_viitamine/plagiaadi-valtimine

⁷ Näiteks Eesti maaülikooli õppekorralduseeskirja p-d 184.5 ja 184.6 <https://www.emu.ee/et/oppijale/oppimine/opingute-alusdokumendid/oppekorralduseeskiri-2018/>

autorite mõtete enda omana esitamine (vt ka Hennoste 2014). See võib aga saata vale sõnumi õppijatele, kellele võib tunduda, et plagiaat neid ei puuduta, kuna neil ei ole kavatsust teadlikult petta. Samas tundub enamik eksimusi juhtuvat teadmatuses või hooletusest.⁸ Seega peame oluliseks, et õppijale kasutada olevad juhendmaterjalid kajastaksid plagiaadi eri vorme, sealhulgas tõlkeplagiaati (algallika tõlkimist refereerimise asemel), autoplagiaati (iseenda varasemate tööde kopeerimist) ning sobivale allikale viitamist. Viimane puudutab ka teooriate eestikeelseid ülevaateid ja tutvustusi, mida on hea kasutada uue teemaga tutvumiseks, kuid millele tihti ei sobi viidata kui algallikale. Sellisel juhul tuleks toimida pigem näiteks nii:

- (1) Eesti keeles on sellest kirjutanud *AUTOR (VIIDE)*, kes on toetunud allikale *ALLIKAS (VIIDE)*.

Samamoodi tuleks ettevaatlikult suhtuda viitamisega õpikutele, milles tavaliselt viiteid ei ole, aga milles esitatakse enamasti teiste mõtteid. Peame arvestama, et gümnaasiumis koostavad tekste lugejad, kelle põhiline lugemisvara (vastaval teemal) võib olla just õpiku tekst. On tähtis teadvustada, et traditsiooniliselt õpikutes viiteid ei kasutata (või kui kasutatakse, siis mitte tekstisiseselt ega alaviitena, vaid õppetükkide lõpus või päris õpiku lõpus). Arvame, et kaaluda tasuks selle traditsiooni muutmist: vähemalt gümnaasiumiõpikutes võiks viited olla esitatud selliselt, et õpilane leiaks teda huvitava info algallika kergesti üles. Tänapäeva õpilased otsivad infot ka ingliskeelsest teaduskirjandusest ja autoriteetsetele allikatele osutamine aitab neid selles. Nii väldime või vähemalt vähendame ka ebaolulisi ja ebapädevaid allikaid, mis satuvad juhuslikult olema Google'i päringu esimesed vastused.

Viitamiseks ei sobi ka vikipeedia artiklid. Vikipeedia on (veebi)entsüklopeedia ja sellisena ei sisalda see originaalset informatsiooni, vaid toetub teistes allikates avaldatule. Nagu öeldud, on allikaid refereerides oluline alati algallika juurde tagasi minna.

⁸ Tartu ülikooli üliõpilased on plagiaadi põhjuse liikidest (juhuslik, tahtmatu ja koormusest tingitud plagiaat) hinnanud kõige levinumaks just tahtmatut plagiaati (Tasa 2018: 20–21). Tartu Tamme gümnaasiumi õpilaste arvamusi ja hoiakuid käsitletud uuringus küsiti osalejatelt, mida nad peavad akadeemiliseks pettuseks. Muude, koolikeskkonnas igapäevase tegevuste seas toodi esile teise töö esitamist oma nime all ja varem tehtud töö kasutamist (Ilves 2018: 10).

Veel tasub märkida, et plagiadiohtu kõrgkoolis kasutatavates tekstides võib soodustada ka asjaolu, et kõrgkooliõpinguid alustades puutuvad õppijad kokku sootuks teistsuguste viitamisreeglitega, kui nad seni on harjunud. Koolis on suure tähelepanu all kirjand, mille viitamisreeglid on akadeemilise teksti omadega vaat et vastupidised – kirjandis tuleb autoriteetseid allikaid kasutada oma mõtete illustreerimiseks, akadeemilises tekstis aga tuleb oma mõtted teaduslikele allikatele „toetada“. Seega kasutatakse kirjandis ainult üldiseid viited, näiteks: *Ka Tammsaare käsitleb seda teemat oma teoses „Tõde ja õigus“*. Kirjandi viitamistraditsioon võib kallutada õpilasi uurimistööde tekstides viitamisest kergekäelisemalt suhtuma. Siingi peaks võti paremate lahenduste juurde olema teadlikkus eri viitamistraditsioonidest. Sama oluline on õpilaste teadlikkus eri õppetekstide liikide (näiteks kirjand ja akadeemiline tekst) olemusest, traditsioonidest ja kokkulepetest nende kohta.

Kokkuvõte

Plagiadiga tegelemine ei ole valmis tekstide plagiadituvastussüsteemist läbilaskmine, vaid see, et uurimistöö koostamine oleks korraldatud nii, et selle tulemusel valmiks autori iseseisvad mõttearendused autoriteetsete ja usaldusväärsete allikate põhjal. Käsitlesime ülal kolme kitsaskohta, mis on meile praeguses uurimistööde korralduses oma kogemuse põhjal silma torganud: referaadi koostamist, teooriapeatüki esitamist uurimistöö koostamise protsessis esimese tekstina ning allikate valikut. Pakkusime välja selliseid lahendusi:

1. Referaadi asemel tuleks õpilastele ülesandeks anda probleemipõhiste tekstide kirjutamine. Kui tingimata peetakse vajalikuks referaadi kirjutamist, siis peaks algtekste olema rohkem kui üks.
2. Uurimistöö teooriapeatüki asemel tuleks õpilastel lasta kirjutada erinevaid lühemaid tekste, mille sisu ja vorm sõltuks sellest, milleks neid tekste uurimistöö koostamisel kasutatakse (nt teemast ülevaate saamiseks lühikokkuvõtted uurimustest, meetodite valimiseks analüüs varasemates uurimustes kasutatud meetoditest jne). Sel viisil jõuavad lõplikku teksti suurema tõenäosusega teiste autorite mõtted, kuid mitte sõnastus. Samuti peaks nii korraldatud protsess aitama kaasa seostele teooriaosa ja empiirilise osa vahel.

3. Viidatavate allikate vormistamise peensusteni lihvitud juhiste kõrval on ehk olulisemgi juhendada õpilasi allikaid valima. Uurimistöös tuleks võimaluse korral eelistada viidet algallikatele ja sisuliste teemade käsitlemisel vältida viiteid vahendavatele tekstidele, näiteks õpikutele ja vikipeediale. Eesti keelde vahendatud allikate viitamisel tuleb püüda leida ka algallikas ja seda (kaudviitena) mainida.

Tõdegem, et korrektse vormistuse nõuded on olulised, aga nende järgimine on teksti koostamise lõppfaasi teema. Kui uurimistöö koostaja (ja juhendaja) alustavad protsessi sisulistest teemadest, siis on palju suurem tõenäosus, et töö lõppvariandis on autori mõtted, mis toetuvad teiste allikate mõtetele ja andmetele, ja palju vähem tõenäoline, et tulemuseks on teadmatuses plagieeritud tekst.

Viidatud kirjandus

Hennoste, Tiit 2014. Loomevargus. *Oma Keel* 2, 73–79.

Ilves, Grete 2018. Tartu Tamme Gümnaasiumi õpilaste hoiakud ja arusaamad akadeemilisest petturlusest. <https://akadeemiake.ee/wp-content/uploads/2018/05/ILVES.pdf>

Jürine, Anni, Ilona Trigel 2018. Mustandi kirjutamise kunst. *Oma Keel* 2, 50–55.

Mattus, Ivo 2016. Gümnaasiumiõpetajate arusaamad akadeemilisest petturlusest ja selle ennetamisest. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. Sotsiaalteaduste valdkond. Haridusteaduste instituut. https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/52527/mattus_ivo_ba.pdf

Mägi jt 2019 = Krista Mägi, Tiiu Puik, Piibe Leiger, Ivika Hein 2019. Keelemeel. Eesti keele käsiraamat õppijale. Kirjastus Maurus.

Tasa, Tiina 2018. Tartu Ülikooli õppejõudude ja üliõpilaste arvamused plagiadist ning plagiadituvastussüsteemidest. Magistritöö. Tartu Ülikool. Sotsiaalteaduste valdkond. Haridusteaduste instituut. http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/59271/tasa_tiina_ma.pdf